

Zachte pedagogische krachten

Al meer dan vijftig jaar houdt filosoof, pedagoog en schrijver **Joop Berding**[1] (1954) zich bezig met lezen, schrijven en spreken over opvoeding en onderwijs. In die jaren heeft het werk van een aantal denkers zoals Arendt, Korczak, Dewey en Verhoeven zich stevig bij hem gevestigd. Zijn lijst met publicaties is indrukwekkend, zijn belezenheid ook. Maar zoals hij zelf citeert: 'Wie mij alleen kent via wat gepubliceerd is, kent mij niet.' (G.W. Leibniz 1646 – 1716) In zijn publicaties wekt Joop een wereld aan pedagogische ideeën en praktijken tot leven, een onuitputtelijke bron van inspiratie. Maar hoe denkt hij over het thema 'Hoe is het om jou te zijn?'

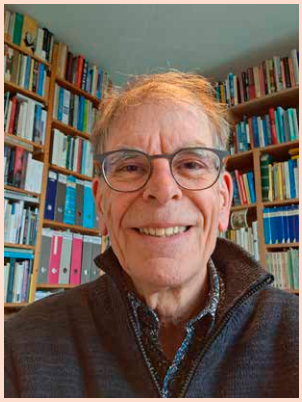

ACHTERGROND

Leerkracht zijn

‘Wat betekent het eigenlijk om leerkracht te zijn? Als je met kinderen werkt, gaat die vraag aan alles vooraf. Vóór de didactiek en voor de methodieken. In hoeverre ben je zelf geduldig, wat bespeur je in jezelf en wat vind je daarvan? Wat is de impact van jouw handelen op de klas?’ De onmacht en pedagogische handelingsverlegenheid, de overkill aan moeten, de dwang en het opjagen van leerkrachten raken Joop. ‘Didactiek is bijna heilig geworden, het lijkt een obsessie,’ vertelt hij. ‘De systeemdwang baart me zorgen. Ik zou daar graag zachte pedagogische krachten tegenover stellen. Momenten van verzet tegen het systeem waar we allemaal in gevangen zitten, aan dat systeem proberen sleutelen.’

‘De fixatie op snelheid is heel dominant geworden. Onderwijs is kwantitatief en berekenend geworden, zelfs de dingen die raken aan de persoonlijkheid van leerlingen. Sociale vaardigheden willen we in kwantiteiten uitdrukken en dat is zo’n enorme reductie van de werkelijkheid. We hebben een fascinatie voor technologie. Apparaten doen dingen die wij eigenlijk niet kunnen, wij staan erbij en kijken ernaar. Gefascineerd en onthutst. De Duitse techniekfilosoof Günther Anders, overleden in 1992, beschreef al in de jaren vijftig dat wij er ons eigenlijk voor schamen dat wij niet kunnen wat apparaten wel kunnen: die enorme snelheid waarmee ze gegevens met elkaar verbinden en analyseren. Daar lopen wij als mens gewoon ver bij achter. We zijn zo op die apparaten gaan vertrouwen dat we de wijsheid in onszelf vergeten lijken te zijn.’

Een invasie van informatie

‘Op scholen is sprake van een invasie van informatie. Het lijkt een soort kolonialisme.’ Joop haalt ict-expert Remco Pijpers aan die hier in verschillende publicaties[2] kritische vragen over stelt, zoals: wat gebeurt er nou eigenlijk als je die software en hardware allemaal de school en de klas binnenhaalt? Wat zijn de implicaties daarvan, niet alleen didactisch maar vooral ook pedagogisch? Probeer je daarvan bewust te zijn en staar je niet blind op al die prachtige gadgets. Dat zijn gewoon spiegeltjes en kraaltjes. Er wordt als het ware een wereld beloofd waarin alles makkelijk en snel gaat. Je hebt nooit meer problemen. Het tegendeel is het geval.’

‘De digitale wereld geeft ons ongelooflijk veel informatie. Dat zou kennis kunnen worden, maar blijft vaak versplinterd, met ditjes en datjes. Wijsheid daarentegen is maar in heel beperkte mate kennis. Wijsheid is een kwestie van een houding, of een vermogen, waarin intuïtie, er-

© Magnific

varing en een bepaald gevoel voor verhoudingen een belangrijke rol spelen. Kennis, informatie en wijsheid zijn dus drie heel verschillende dingen, maar worden vaak op een hoop gegooid. In die informatie zoeken we antwoorden en soms wat troost of geruststelling, en ogenschijnlijk ontvang je die ook. Maar het is extern en oppervlakkig en soms ook echt fout. Het lijkt of we in bijvoorbeeld chat gpt een mens proberen te zien, maar het is natuurlijk geen mens. Het is een machine. En dat is een zorgwekkende ontwikkeling. AI biedt ons heel veel goede en handige dingen, zoals bijvoorbeeld je navigatie. We nemen de schaduwkant voor lief, terwijl we daar eigenlijk goed op moeten blijven letten. Grijpt de technologie niet te veel in, in de échte wereld en in de intermenselijke ontmoeting die de kern vormt van het onderwijs?’

Wat vinden wij daar eigenlijk zelf van?

‘Leerlingvolgsystemen zijn al tientallen jaren geleden geïntroduceerd en de focus is inmiddels verschoven, van hulpmiddel naar doel. Ondanks ons gepraat over kinderparticipatie en kinderrechten oriënteren we ons vooral op de snelheid en maakbaarheid van ontwikkelingsprocessen van kinderen. Niet meer naar ‘wat zegt het kind ons’. De wijsheid, het zelf nadenken over dingen, dat lijkt te verdwijnen.

Er worden vooral technische vragen gesteld als: hoe werkt dit? Hoe moet ik het een plek geven in mijn les? Pedagogische vragen worden nauwelijks meer gesteld. Schoolteams zouden zich veel meer af mogen vragen: wat komt er allemaal op ons af en wat vinden wij daar zelf van? Hoe gaan we om met die overkill? En vooral: *waartoe* doen we eigenlijk allemaal wat we doen?’

‘Als de vraag over de betekenis van de pedagogische relatie in de klas niet meer wordt gesteld, dan is dat het einde van het onderwijs. Dan is het robotisering, het volgen van een script wat door jou als een machine wordt uitgevoerd. Dan zijn we gewoon weer terug aan het einde van de 19e eeuw met de neo-herbartianen, volgers van de Duitse pedagoog en psycholoog Johann Friedrich Herbart. Diens ideeën over didactiek werden door zijn volgelingen uitgewerkt tot een gemillimeterd didactisch systeem. Hele lesmethoden werden uitgeschreven tot op lesplanniveau, inclusief alle vragen die de leerkracht moest stellen. Om er zeker van te zijn dat de kinderen de juiste antwoorden gaven, waren ook die voorgedrukt. Een soort geprogrammeerde instructie avant la lettre. Dat was enorm invloedrijk in West-Europa en ook in de Verenigde Staten. De reformpedagogen in Europa en ook John Dewey in de VS constateerden dat alle dynamiek uit het onderwijs was verdwenen, de levende interactie tussen leerkracht en leerlingen en tussen leerlingen onderling. Zij kwamen hiertegen in opstand. Dit is even een historisch uitstapje, maar ik zie veel parallellen tussen toen en nu, met het huidige onderwijs met z’n moderne technologie. Denk maar aan die vele voorgeprogrammeerde lesjes waar een antwoord fout gerekend wordt als een kind er te lang over nadenkt. Systemen zoals Magister oefenen een enorme invloed uit op de pedagogische relatie. Ik vrees dat veel hiervan niet meer terug te draaien is, alhoewel ik wel zie dat er op steeds meer plekken vraagtekens bij worden gezet. Terecht, want als we dit niet pedagogisch bevragen, dan heeft elk kind binnen no time een etiket en een probleem. Verschrikkelijk is dat eigenlijk.’

‘Nadenken over de essentie van het onderwijs roept vragen op als: wat is onvervangbaar en kan nooit door machines worden overgenomen? Wat maakt ons onderwijs humaan en wat holt die humaniteit uit? Welke impact hebben alle externe middelen en de druk die we ervaren op het primaire proces? Kunnen we ons als beroepsgroep bezinnen op wat we hier tegenover stellen? En kunnen we in simpele dingen verzachten en vertragen? En met elkaar nadenken in ons dagelijks werk, waar mogelijkheden zitten om andere accenten te leggen?’

Vertragen en verzachten

‘De aanleiding van dit gesprek is de vraag: ‘Hoe is het om jou te zijn?’ Dat is nu echt iets wat om geduld vraagt. Van kinderen onderling, en zeker ook van de leerkracht. Geduld is niet iets wat je tussen neus en lippen door beoefent. Als we iemand echt willen leren kennen, dan moet je daar tijd in investeren, dat gebeurt niet op een-twee-drie. Proberen motieven te ontdekken en te begrijpen. Leren begrijpen hoe anderen reageren op wat je doet.’

‘‘Hoe is het om jou te zijn?’ is een nieuwsgierige vraag. Maar nog vóór de nieuwsgierigheid zou de verwondering kunnen zitten, en die is woordeloos, passief. Heel anders dan actieve nieuwsgierigheid. In het voetspoor van Cornelis Verhoeven heb ik veel geschreven over verwondering. Het is prachtig om te erkennen, dat moment dat je niet weet wat je overkomt. Het gebeurt als je iemand ontmoet die ‘anders’ is, of wordt geconfronteerd met een kunstwerk. Of ergens bij stilstaat waar je nog geen woorden voor hebt. Nieuwsgierigheid is actief: vragen stellen, onderzoeken en experimenteren, en dat is prima om met kinderen te doen. Maar ik pleit ervoor om de verwondering die ons overkomt soms ook meer tijd en ruimte te geven, en om niet te snel in die nieuwsgierigheidsmodus te stappen. Dan geven we de verwondering niet de kans er te zijn en komt zij dus niet tot haar recht. Ik vind het belangrijk om die ervaring de ruimte te geven.’

‘Als je dat zou willen vertalen naar de didactiek, dan bepleit ik dus momenten waarop je die verwondering laat ademen. Zoals we ook doen bij De school van Verwondering[3]. Bijvoorbeeld als je schelpen gaat bekijken met kinderen, of naar het strand gaat. Kijk wat er gebeurt met kinderen die nog nooit op het strand zijn geweest en laat dat eerst even ‘zijn’. Probeer het daarna te benoemen, want natuurlijk zijn ook de taal en het benoemen belangrijk. Laat kinderen in hun verwondering verschijnen, wees als leerkracht alert op dit soort situaties en bekijk samen met kinderen dingen met nieuwe ogen. Op die manier kun je ook recht doen aan de dingen, in plaats van er maar oppervlakkig naar te kijken.’

© Magnific

© Magnific

Kleine ruimtes opzoeken

Joop bepleit dus wat hij noemt ‘zachte pedagogische krachten’ in het onderwijs, zoals geduld en verwondering. De enorme versnelling die is opgetreden in de maatschappij en het belang dat aan snelheid wordt gehecht, zijn ook doorgedrongen in de scholen.

De beroepsgroep en individuele leraren staan tegenover een enorme soort overmacht: financieel, politiek, economisch, technologisch. ‘Het is een niet te benijden positie. Dus ik denk dat we de kleine ruimtes moeten opzoeken. Welke mogelijkheden zijn er, in scholen en groepen, om in plaats van versnelling vertraging door te voeren, en in plaats van hapklare-brokkenonderwijs werkelijk diepgaand onderwijs te bieden, waarin ruimte is voor verwondering en nieuwsgierigheid?’

‘Bijvoorbeeld:

- **Meer denken vanuit partnerschap met anderen.** We verwachten dat kinderen zelfstandige volwassenen worden en een eigen moraliteit ontwikkelen, en dat zij hun eigen levenspad kunnen uitstippelen en ook verantwoorden. Maar mensen zijn ook lid van een samenleving, er wordt iets van hen verwacht. Dat sociale aspect moet niet ondersneeuwen in individuele verwachtingen en prestaties. Het is daarom belangrijk dat scholen samenwerken met andere mensen en instellingen.
- **Overspannen verwachtingen temperen.** In het boek *Ik ben ook een mens* (Berding, 2017) wordt de emancipatoire functie van het onderwijs als vanzelfsprekend benoemd. Maar is dat nog vanzelfsprekend? Het woord ‘man’ in ‘emancipatie’ verwijst naar de hand. Het kind moet eigenlijk de hand van de volwassenen kunnen gaan loslaten, en de volwassene die van het kind. Kinderen moeten hun eigen leven gaan leiden, zoals de grote Janusz Korczak al zei. Hoe kunnen we kinderen uitnodigen om mee te doen, iets te laten meemaken wat hen aanspreekt en daarin misschien iets belangrijks voor hun leven te ontdekken?
- **Nadenken over je eigen ethos.** Geïnteresseerd en actief zijn leef je voor en daar mag je jezelf op bevragen. Hoe sta ik in dit vak? Hoe is het met het kind in mezelf? Hoe kritisch, positief en gezond ben ik? Hoe literair onderlegd ben ik, wanneer en wat lees ik? Als je jezelf nergens over verwondert of niet nieuwsgierig bent, nooit echt geïnteresseerd bent en belangrijke vragen niet durft of kunt stellen, hoe kun je die dingen dan zien bij kinderen in hun ontwikkeling naar de volwassenheid? Hopelijk kun je dat liefdevol bejegenen en het ook ontdekken en koesteren.’

Kunnen we ons bezinnen als beroepsgroep?

We hebben gesproken over de deugd van het geduld. In hoeverre ben je zelf geduldig? Wat bespeur je in jezelf en wat vind je daarvan? Wat is de impact van jouw handelen op de klas? Datzelfde geldt ook voor rust, overzicht en verwondering. Kunnen we ons daarop bezinnen als beroepsgroep? Onderwijs is door en door gepolitiseerd. Dat zie je aan de vele vormen van beleid, op het gebied van achterstanden, toekenning van middelen enzovoorts. Je kunt je afvragen: maakt onze beroepsgroep nou voldoende duidelijk waar ze zelf voor staat? Durven we zeggen: ‘Allemaal goed en wel, maar *wij* zijn de deskundigen, wij zijn ervoor opgeleid, laat ons het werk doen.’?

Onderwijs zou een relatief autonome sector moeten zijn waarin professionals aan het werk zijn die niet voortdurend op de huid worden gezeten door allerlei mensen die weten hoe het moet en die voortdurend aanwijzingen geven van ‘je moet het zo doen’. Dat is de bijl aan de wortel van de professionaliteit. Het is goed om vragen te stellen aan de beroepsgroep. ‘Wat is dan jullie professionaliteit?’ En daar heb je dan een goed verhaal over.

Wilma van Esch
in gesprek met Joop Berding.

Eindnoten

1 Welkom op de website van Joop Berding: joopberding.com
2 O.a. www.kennisnet.nl/onderzoek/de-invloed-van-adaptieve-leersystemen-op-de-professionele-ruimte-van-de-leerkracht/
3 www.stekdenhaag.nl/school-van-verwondering